

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ І ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «МОВЛЕННЕВА АКТИВНІСТЬ» ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Розв'язання складних проблем, що стоять перед сучасною вітчизняною освітою, передбачає постійне удосконалення якості підготовки підростаючого покоління на етапі дошкільної і шкільної підготовки до життя, формування особистісних якостей, серед яких велике значення набуває їх активна комунікативна позиція в навчальній діяльності, що виявляється у мовленнєвій активності.

Ключові слова: мовленнєва активність, діти дошкільного віку, комунікативна діяльність, позиція, особистість, спілкування, мовлення.

Иншаков А. Определение сущности и содержания понятия «речевая активность» детей дошкольного возраста в научных исследованиях.

Решение сложных проблем, стоящих перед современным отечественным образованием, предусматривает постоянное усовершенствование качества подготовки подрастающего поколения на этапе дошкольной и школьной подготовки к жизни, формирование личностных качеств, среди которых большое значение приобретает их активная коммуникативная позиция в учебной деятельности, что проявляется в речевой активности.

Ключевые слова: речевая активность, дети дошкольного возраста, коммуникативная деятельность, позиция, личность, общение, речь.

Розв'язання складних проблем, що стоять перед сучасною вітчизняною освітою, передбачає постійне удосконалення якості підготовки підростаючого покоління на етапі дошкільної і шкільної підготовки до життя, формування особистісних якостей, серед яких велике значення набуває їх активна комунікативна позиція в навчальній діяльності, що виявляється у мовленнєвій активності. Тому складний динамічний, багатоплановий процес формування мовленнєвої активності у межах нашого дослідження – дітей дошкільного віку – вимагає чіткого уявлення про зміст, структуру цього складного особистісного утворення, рівнів його вияву. Цим і зумовлено вибір теми статті та її актуальність.

У теорії та практиці загальноосвітньої школи накопичено значний досвід підготовки дітей до комунікативної діяльності. Загальні закономірності та механізми спілкування вивчали Б. Ананьєв, Г. Андрєєва, Л. Виготський, О. Леонтєв, Б. Ломов, Б. Паригін, С. Рубінштейн та інші.

Зазначимо, що провідними тенденціями в дошкільній лінгводидактиці науковці (А. Богущ, В. Захарченко, А. Зрожевська, С. Ласунова, Н. Луцан, Л. Фесенко, О. Ушакова та ін.) визначають інтеракцію, тобто застосування принципу інтегративного й комплексного навчання рідної мови та літератури, оскільки дошкільник набуває певних знань, умінь і навичок в активній мовленнєвій практиці, що пов'язана з різними видами дитячої діяльності. Передусім це стосується оволодіння зв'язним мовленням – одного зі стрижневих завдань мовленнєвого розвитку дошкільників.

Теоретичний аналіз ключових понять дослідження – «активність», «позиція особистості», «мовлення», «спілкування», «мовленнєва активність» – надав змогу засвідчити актуальність проблеми і множинність підходів до її розуміння. У поглядах науковців не наявний єдиний погляд щодо розуміння сутності активної комунікативної позиції особистості як критерію мовленнєвої активності.

Для спеціалістів достатню складність у подальшому розв'язанні досліджуваної проблеми становить невизначеність поняття «позиція». Спроби здійснити аналіз поняття «позиція» достатньо численні, пропонувано різний зміст дефініцій. Зміст і сутність його розглядається у філософії, соціології, психології та, перш за все, у педагогіці.

У соціології позиція розглядається як умови, у яких та через які виявляється особистість.

У філософській науці під позицією розуміють таку характеристику особистості, яка визначає закономірності її поведінки в певній соціальній спільності (Л. Архангельський, І. Кон). Л. Буєва [3] вважає, що позиція особистості формується на основі засвоєння нею певного соціального досвіду за умови особистісної активності.

Особливий інтерес викликають дослідження в галузі психології. У соціальній психології позицію визначають як систему відношень особистості до суспільства, людей, самої себе. В. Слободчиков, Є. Ісаєв розуміють позицію особистості як рівень привласнення і засвоєння нею суспільних норм і правил поведінки шляхом поступового набуття соціального досвіду та вмінь практичного використання набутого в реальній дійсності [13, с. 491-492]. Б. Ананьєв зазначає: «Позиція особистості як суб'єкта суспільної поведінки та різноманітних соціальних діяльностей становить собою складну систему відношень особистості (до суспільства в цілому та спільнот, до яких вона належить, до праці, людей, самої себе), настанов і мотивів, якими вона керується у своїй діяльності, цілей та цінностей, на які ця діяльність спрямована» [1, с. 6]. Науковець уперше наголосив на тісному взаємозв'язку позиції особистості з її ціннісними орієнтаціями. Цієї ж точки зору дотримуються Б. Ломов [8], Б. Паригін [10], які вважають, що позиція охоплює усі рівні особистісної структури, робить її єдиною, що надає особистості усталеності. Позиція формується на основі вироблення певного ставлення особистості до явищ соціальної дійсності.

У дослідженнях із психології під позицією розуміють стрижневе системне утворення, яке містить у собі рушійну силу психічного розвитку особистості (Л. Божович, В. М'ясищев). Л. Божович вводить поняття «внутрішня позиція особистості», яку розглядає як систему відношень особистості до об'єктивної реальності [2].

Спільним в усіх підходах є те, що саме позиція є показником цінності особистості, виражає її моральні характеристики. Розвиток позиції постійно стимулюється духовним ростом особистості, який охоплює її розумовий, емоційний та вольовий потенціал. Вироблення особистісної позиції – процес неперервний і зумовлений. Зовні він виявляється через діяльність, зміст якої відображає рівень засвоєння особистістю визнаних у суспільстві норм і цінностей і впливає на вибір можливостей реалізації дій, рішень, вчинків на кожному етапі людського життя.

Як уже наголошувалося, позиція особистості тісно пов'язана з категорією активності. Уважаємо, що для визначення сутності та змісту активної комунікативної позиції, необхідно дати тлумачення поняттю «активність».

Активність – це психолого-педагогічне явище, яке залежить від темпераменту, рівня сформованості емоційно-вольової сфери, якостей особистостей. Категорія активності є важливою характеристикою особистості.

Досліджуючи цю проблему, вітчизняна психологія виходить із визнання того, що джерелом активності людини є її органічні та духовні потреби. Поштовхом до активності особистості є її свідомі й цілеспрямовані прагнення. «Поняттям загальної активності у сучасній науці поєднується група особистісних якостей, які зумовлюють внутрішню потребу, тенденцію індивіда до ефективного опанування зовнішньої дійсності, взагалі до самовираження відносно зовнішнього світу», – стверджує В. Небиліцин [9, с. 20]. А. Петровський стверджує, що активність – це вольова дія, діяльнісний стан, який характеризує посилену пізнавальну діяльність особистості. «Під активністю особистості, – зазначає науковець, – розуміється здатність людини виконувати суспільно значущі перетворення оточуючого, які виявляються у спілкуванні, спільній діяльності, творчості» [12, с. 205].

І. Лернер [7] під активністю розуміє здатність і прагнення особистості до енергійного виконання діяльності. На його думку, активність є умовою, зовнішньою ознакою зародження і розвитку самостійності. М. Болдирьов [11] трактує це поняття як вияв зусиль, напруження розумових сил. М. Дьомін [5; 6] вважає, що активність завжди виражається у діях й інакше виявлятися не може, оскільки сама вона є не чим іншим, як відомою сукупністю дій – зовнішніх або внутрішніх, матеріальних чи духовних.

Науковці В. Лозова, А. Пономарьов пов'язують активність із мисленням, продуктивною діяльністю. Л. Виготський, В. Крутецький, М. Якобсон вважають, що активна діяльність, окрім мислення, передбачає й інші психічні процеси: уявлення, пам'ять, мотиви, емоції, здібності. Активність особистості – це якість, яка характеризує ставлення людини до діяльності, у якій яскраво виявляються її індивідуальні особливості; механізм творчого процесу, оскільки без активності неможлива діяльність.

У сучасній педагогіці активність розуміється як властивість організму і психіки (фізична, психічна), що залежить від зовнішніх і внутрішніх умов; властивість особистості, яка виявляється в

діяльному ініціативному ставленні до навколишнього світу й самого себе [11, с. 21; 12].

У педагогічній науці активність дошкільників і школярів розглядається як особистісна характеристика, яка визначається внутрішніми психічними особливостями дітей і виражається в суб'єктивному ставленні до навколишньої дійсності. Вона виявляється в тісному поєднанні потреб, інтересів з самостійністю, наполегливістю й іншими рисами особистості.

Г. Щукіна вважає, що активність – це особистісне утворення, яке виражає особливий стан дитини та її ставлення до діяльності. Дослідниця стверджує, що активність виражає не саму діяльність, а її рівень та характер [15, с. 18].

Оскільки наше дослідження стосується мовленнєвої активності, вважаємо, що для визначення сутності і змісту цього поняття та логічного взаємозв'язку всіх його складників необхідним є також аналіз таких понять, як: «мовлення», «спілкування» та «комунікація».

Якщо мова становить систему мовних одиниць, то мовлення – це мова в дії, використання мовних одиниць з урахуванням ситуації спілкування. Спілкування в загальному значенні становить обмін людей думками.

Потреби сучасного суспільства, його духовних і матеріальних сфер роблять проблему спілкування надзвичайно актуальною, тому що існування людини можливе лише в процесі спілкування, яке є універсальною умовою людського буття. Саме в умовах різнопланового спілкування відбувається процес соціалізації особистості, її залучення до духовних та матеріальних цінностей суспільства, знайомство з його традиціями. Як справедливо зауважував В. Сухомлинський, у спілкуванні слід бачити насамперед дзеркало загальної культури людини, мірило її інтелектуального багатства, показник кругозору, ерудиції. Він зазначав, що потрібно створити таке спілкування, щоб кожне слово пробуджувало внутрішні духовні сили, викликало внутрішню роботу розуму і серця, спрямовану на самопізнання і самовдосконалення.

Основною ознакою спілкування є встановлення особливих стосунків, які характеризуються душевною спільністю, взаємодовірою, відкритістю, доброзичливістю [14, с. 22]. На думку

А. Петровського [12], людина стає особистістю у процесі спілкування, входження у суспільство, з яким вона постійно контактує. У процесі комунікації кожна людина, яка є активним суб'єктом взаємодії, пізнає оточуючий його соціальний, природний та предметний світ, розвиваючи та поглиблюючи свої відношення з ним. У комунікативній діяльності відбувається процес самопізнання і самореалізації особистості, її розвиток, становлення й індивідуалізація.

Розробки теорії спілкування в галузі цих наук показали, яку роль відіграє комунікативна діяльність в усіх сферах буття людини, де необхідні передача, засвоєння й обмін інформацією.

Діалектичний взаємозв'язок між поняттями «мовлення», «спілкування», «позиція», «активність» полягає в тому, що саме у процесі комунікативної діяльності особистості формується та реалізується її позиція, а рівень мовленнєвої активності особистості є критерієм її діяльності й показником сформованості комунікативної позиції.

Мовленнєва активність базується на особистісній активності і формується у процесі мовленнєвої діяльності, суттєво впливаючи на якість комунікативної діяльності у процесі спілкування.

Передовий педагогічний досвід свідчить про те, що активна життєва позиція особистості виявляється насамперед у сфері спілкування. В основі спілкування лежить комунікативна активність як особливий вид соціальної активності.

Теоретичний аналіз ключових понять дослідження дозволяє визначити ознаки мовленнєвої активності, які виявляються у таких показниках:

– володіння мовленнєвими вміннями й навичками (мовленнєві здібності, вміння аргументувати, здатність до невербального самовираження, вміння підкреслити особистісно-індивідуальні риси; володіння правилами поведінки (етикетом), прийомами техніки спілкування, прийомами виразного читання відповідно до орфоепічних та інтонаційних норм, вміння використовувати позаситуативні умови та засоби);

– володіння культурою спілкування (вияв комунікативно-стилістичних ознак мовлення);

– наявність у мовленнєвій діяльності дошкільника ціннісних життєвих орієнтирів, соціальна спрямованість особистості на засвоєння знань, умінь, навичок;

– потреба у спілкуванні (прагнення до спілкування);

– інтерес до самого процесу спілкування, відповідальність, ініціативність;

– активна участь у комунікативній діяльності.

Отже, аналіз філософської, психологічної і педагогічної літератури стосовно трактування сутності і змісту ключових понять – «активність особистості», «активна позиція», «мовлення», «спілкування», «мовленнева активність» – дозволяє нам визначити активну мовленнєву позицію як складне особистісне утворення, яке характеризується сформованістю мовленнєвих умінь і навичок; наявністю інтересу та стійкої потреби в систематичному спілкуванні, емоційним задоволенням на всіх етапах комунікативної діяльності, здатністю осмислювати процес спілкування, сформованістю культури мовлення та комунікативної культури та умінь і навичок взаємодопомоги, творчого спілкування з ровесниками, здатністю встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми.

Література

- 1. Ананьев Б. Г.** Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1968. – 339 с. **2. Божович Л. И.** Проблемы формирования личности : [избранные психологические труды] / Л. И. Божович. – М. : Институт практического психолога. – Воронеж : Модэк, 1995. – 349 с. **3. Буюва Л. П.** Человек : деятельность и общение / Л. П. Буюва. – М. : Мысль, 1978. – 216 с. **4. Витоки** мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку / [укл. А. М. Богуш]. – Одеса : Маяк, 1999. – 88 с. **5. Дёмин М. В.** Проблемы теории личности / М. В. Дёмин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 240 с. **6. Дёмин М. В.** Игра как специфический вид человеческой деятельности / М. В. Дёмин // Философские науки. – 1983. – № 2. – С. 57-68. **7. Лернер И. Я.** Процесс обучения и его закономерности / И. Я. Лернер. – М. : Знание, 1980. – 96 с. **8. Ломов Б. Ф.** Общение и социальная регуляция поведения индивида / Б. Ф. Ломов // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М. : Наука, 1976. – С. 29-40; С. 64-84. **9. Небылицын В. Д.** Актуальные проблемы дифференциальной психофизиологии / В. Д. Небылицын // Вопросы психологии. – 1971. – № 6. – С. 15-25. **10. Парыгин Б. Д.** Анатомия

общения : [учебное пособие] / Б. Д. Парыгин. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 1999. – 301 с. **11. Педагогіка** / [под ред. Н. И. Болдырева]. – М. : Педагогіка, 1968. – 526 с. **12. Петровский А. В.** Психология : [учебник] / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – 5-е изд., стер. – М. : Академия, 2006. – 512 с. **13. Слободчиков В. И.** Личность как реальность для других / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев // Психология личности. – Т. 2. – Самара : Бахрак, 1999. – С. 489-495. **14. Сухомлинський В. О.** Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1978. – 263 с. **15. Щукина Г. И.** Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1979. – 160 с.

SUMMARY

Inshakov A. Defining the nature and content of the concept of «speech activity» of the preschool children in the research.

The solution of complex problems facing modern domestic education involves the continuous improvement of the quality of training the younger generation on the early childhood and school preparation for life, the formation of personal qualities, among which great importance acquires their active position in the educational activity, which is manifested in speech activity. The concepts of position, activity, filed criteria speech activity older pre-schoolers that allows teachers practitioners to successfully implement the tasks to stimulate speech activity of pre-school children.

Key words: speech activity, pre-school children, communicative activities, attitude, personality, communication, speech.